

VIGILIA

2007 / 9

Vallás – művészet

VOLTER KÁLMÁN JÓZSEF: **Szent Ignác levele
a keresztény muzsikusokhoz**

ALOIS M. HAAS: **Misztika és irodalom**

SISKA HENRIETT: **A vallás az érett és a kései
barokk művészetében**

GÖRFÖL TIBOR: **Irodalom és kereszténység**

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS: **Nyitva hagyott ég.**

Művészet mint vallásos kommunikáció

CSEKE ÁKOS: **Vajon transzcendentálé-e
a szép a skolasztikus bölcseletben?**

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Hangzavar vagy új harmóniák?	641
----------------	------------------------------	-----

VALLÁS – MŰVÉSZET

VOLTER KÁLMÁN JÓZSEF:	Szent Ignác levele a keresztény muzsikusokhoz	642
ALOIS M. HAAS:	Misztika és irodalom (<i>Görföl Tibor fordítása</i>)	649
SISKA HENRIETT:	A vallás az érett és a kései barokk művészetében	652
GÖRFÖL TIBOR:	Irodalom és kereszténység	660
LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	Nyitva hagyott ég. Művészet mint vallásos kommunikáció	667

SZÉP/ÍRÁS

VASADI PÉTER:	Két új mondat Pascalról (<i>vers</i>)	675
SZAKOLCZAY LAJOS:	Jelentés a völgyből. Egy költészet kilátója: Áprily Lajos Visegrád-szerelme (<i>tanulmány</i>)	677
NAGY FARKAS		
DUDÁS ERIKA:	Elfogyott napok (<i>részlet</i>)	683
ZSOLDOS IMRE:	Furcsa forgatag; Szivemben hordozlak; Beszédes hallgatás (<i>versek</i>)	686
HALMAI TAMÁS:	Mérték, művészet, szenvedély. Imre Flóra <i>Allegória</i> című verséről (<i>esszé</i>)	690

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

FINTA GÁBOR – SZÉNÁSI ZOLTÁN:	Bodnár Györggyel (<i>II. rész</i>)	693
----------------------------------	--------------------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

CSEKE ÁKOS:	Vajon transzcendentálé-e a szép a skolasztikus bölcséletben?	704
-------------	--	-----

DOKUMENTUM

SOMORJAI ÁDÁM:	Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria	711
----------------	---	-----

KRITIKA

KRUPP JÓZSEF:	„Aranykor hagyatéka”. Halmai Tamás: <i>Amsterdam blue</i>	714
---------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	717
---	-----

Nyitva hagyott ég

Művészet mint vallásos kommunikáció

Fila Bélának

1963-ban született. A PPKE BTK Kommunikáció Intézet vezetője. Legutóbbi írását 2006. 9. számunkban közzöltük.

¹I. Kirsner – M. Wermke: *Religion im Kino. Religionspädagogisches Arbeiten mit Filmen.* Göttingen, 2000, 30–32.

²Henning Luther: *Frecht achtet die Liebe das Kleine. Spätmoderne Predigten.* Stuttgart, 1991, 13skk.

A művészet és a vallás mint „kijárat”, mint „menekülési út”?

³Johann Baptist Metz: *Az új politikai teológia.* (Ford. Görfői Tibor et al.) L'Harmattan, Budapest, 2004, 86.

Ha a művészetet azt értenénk, amit napjainkban is sokan gondolnak, hogy egyszerű kikerülés, kilépés, vagy még inkább *kijárat*¹ a valóság világából, akkor ez az előzetes döntés két irányban is kapcsolódhat a vallás, a vallásos tudat, a vallásos művészi kommunikáció megítéléséhez. Egyrészt mondhatnánk, hogy a művészet hasonló „menekülési út”, mint a vallás — mindkettő a hétköznapiságból próbál kiemelni, kimenteni, kivezetni, kiléptetni úgy, hogy sajátos (művészi, vallási) ajánlatokkal kecsegtet. Ebben az értelmezésben a művészet és a vallás is (a Marx óta jól ismert) funkcionális értelmet kap; a hétköznapi „valóság” talajáról értelmeződik.² (Ahogyan a tejeszacskó és a malteros vödör a hétköznapi feladatrendszerében kapja meg jelentéseit, ugyanúgy a művészet, a vallás is ebben a hétköznapi szükségszerűsítésben, funkció-tulajdonításban nyeri el tiszttségét, tisztességét.) Ez a funkció-tulajdonítás, hogy mindennek megvan a maga feladat-jelentősége az ég alatt, kijelöli a művészet és a vallás saját területét is. Két kijárat, két kapu, amelyeknek az a funkciója, hogy a változó, hétköznapi világból, a valóságból kivezesse az oda érkező (igen-igen karkai, pascali, Simone Weil-i) embert.

Bármennyire is szép a feladat ilyen értelmű kijelölése, egészen bizonyos, hogy mind a művészet, mind a vallás tiltakozna ellene (ha tudna), még akkor is, ha „[m]indenki azt hangoztatja, hogy »átmeneti korban« élünk.... Ha meggondoljuk, lényegében mindig is átmeneti korban élünk, a kor és az idő mindig is »átmenőben van«, vagyis az »átmeneti kor« kifejezés lényegében nem sokat mondó tautológia. Inkább azt kell mondanunk, hogy korunk mélyreható átalakulás kora, amely kihat mindenre, egész kulturális rendszerünkre és minden úgynevezett alrendszerére (ha éppen ezt a kifejezőkészletet használjuk): kihat tehát a gazdaságra éppúgy, mint a politikára, a társadalomra és a kultúrára, kihat a tudományra, a művészetre és a vallásra.”³ Ha pedig ezek az „alrendszerek” is érintettek a mélyreható átalakulásban, akkor érdemes őket megkérdeznünk arról, hogy mit is gondolnak az előbb említett *funkciónszerepükről*. Valószínű, hogy sem a művészet, sem a vallás nem azonosulna önszántából az újkorban rájuk osztott szerepekkel. Ezért aztán, ha nincs elismert, vállalt (vallási-művészi) „funkció”, akkor nincs önkéntes „eszköz” sem a funkció elvégzéséhez. Ahogyan a művészek vagy a műélvezők, úgy valószínűleg a vallásos emberek sem gondolják azt, hogy a művészet vagy a vallás eszköz, egy cél elérésének instrumentuma

⁴Inge Kirsner: *Die Welt ist ein Versuch. Postmoderne/Film/Theologie*. In: U. Gerber (Hg.): *Religiosität in der Postmoderne*. Frankfurt a. M., 1998, 63–80.

⁵Johann Baptist Metz: i. m. 17.

A „kijárat” nem eszköz-jellegű, nem funkcionális értelmezése

lenne. A művészek és műértők művészet-világa, valamint a vallásos emberek közössége, egyháza védi meg a művészetet és az egyházat attól, hogy valamiféle funkciónak vagy instrumentumnak tekintse magát. A vallás és a művészet tágasabb „üzenetével” messzebbre hatol, mint az újkor emberének fejlődésorientált távlattalansága.⁴ A vallásos, a művészeti kultúra (a harmadik [alrendszer], a bölcsélet is ide értendő, de ezt most csak módszertanilag érintjük), kommunikáció, eredeténél fogva képes arra, hogy ne érje be részfunkciók, vagy alrendszerként történő besorolásokkal, hiszen belső mozgásaik, kommunikációs struktúráik az *egész ember* munkálását, képzését végzik a *teljes valóság* vonatkozásrendszerében. „Minden absztrakt fejlődés- és humanitás-felfogással szemben érvényre juttatott eszkatologikus fenntartása révén az egyház megóvja a jelenben élő embert attól, hogy pusztán egy technológiailag minden ízében racionalizált jövő anyagának és eszközének tekinthessék. Kritikával illet minden olyan megközelítést, amely az individualitást merőben egy technológiailag irányított társadalmi folyamat funkciójaként igyekszik felfogni.”⁵ Ez az *eszkatológiai távlat*, a jövő iránti már itt és most megnyilvánuló várakozásteli bizalom (is) az, ami a teljes valósággal számot vető bölcselők, a művészek-műértők és a vallásos emberek közösségét, az egyházat megóvja attól, hogy valamiféle eszköszereppel, funkcióval beérje napjaink funkciótulajdonító pragmatizmusában.

Mindezért a „kijáratot” nem tekinthetjük mi sem eszköznek. Inkább a fenti „kijárat”-problematika-magyarázatok közül a második — amely az előzővel szemben nem funkcionálisan gondolja el magát, esetleg nem is gondolja magát „alrendszernek”, és nem is tekinti magát a hétköznapi világ, a valóságból való kilépés, kijutás „eszközének” sem — lesz az, amelyik mentén továbbléphetünk művészet és vallás viszonyrendszerének érintőleges áttekintéséhez. Ha a kijárat lehetőség, adottság, képesség, akkor már nem a gépiesített funkció-eszköz szerepben kell önmagát a vallásnak vagy a művészetnek elgondolnia, hanem önnön „kijáratos” tágasságnak engedve rábízhatja magát arra, ami, aki a kijárat túlsó felén, *a kinn távlatában* megmutatkozik. A kintinek ez a megmutatkozása lehetőséget teremt arra, hogy a kijárat maga is új tartalmakkal gazdagodhasson, esetleg átváltozzon, és arra is, hogy a kijárat felé közeledők ki-kitekintve a kijáraton belelássanak olyan valóságmozzanatokba, amelyek esetleg eleve kérdésessé teszik azt a látszólagos tényt, hogy a betonszarkofág alá helyezett, korlátozott valóság lenne egyetlen hétköznapiságunk otthona. A kijárat, ha valóban kijárat, kijárata lehet más hétköznapi világainak, hiszen *a kijárat egyben bejárat is*. A bejárat pedig más értelmezéseknek is teret adhat, nemcsak azoknak, amelyeket a belső térből tudunk megfogalmazni, hanem olyanoknak is, amelyek a külső, a kinti világban fogalmazódtak meg. A lebetonozott ég távlattalanságával szemben a művészet és a vallás kommuni-

⁶Paul M. Zulehner: „*Ich sehe den Himmel Offen*” (APG 7,55) – *Mystische Kirchenkraft*. In uő: *Für Kirchen-Liebhaberinnen*.

Und solche, die es werden wollen. Schwa-
benverlag-Ostfildern,
1999, 38–55.

⁷Martin Heidegger: *Lét és idő*. (Ford. Vajda Mihály et al.) Osiris,
Budapest, 2001,
248–269., valamint *Az igazság lényegéről*, in uő: *Költőien lakozik az ember*. (Ford. Bacsó Béla et al.) T-Twins –
Pompei, Budapest –
Szeged, 1994, 35–65.

Jézuson keresztül van „kijáratunk” az Atyához

⁸Simone Weil: *Ami személyes, és ami szent*. (Ford. Pilinszky János et al.) Vigilia,
Budapest, 1998,
123–143.

⁹Ennek a megközelítésnek szép és sikerült, ugyanakkor (éppen ezért?) sokat (például H. G. Gadamer által is) kritizált példája Romano Guardini Rilke-ről írt monográfiája (*Sehol világ, csak belül*. Ford. Görföl Tibor. Új Ember, Budapest, 2003.), vagy az elmúlt hetekben magyarul is megjelent Stephan Lüttich: „*Az volt ő mi én vagyok*”. *Gerard Manley*

kációja, cselekedetei, alkotásai képesek arra, hogy a lebetonozott eget megnyissák az égi magasok előtt.⁶ Az égi magasok harmata nem érhet el hozzánk, ha bebetonozott horizont alatt élünk, ha nem hagyjuk az eget nyitva, ha nem élünk nyitott ég alatt. (Nem érintjük a misztika vagy a művészi zseniproblematikáját, hiszen ezek az egyedi utak jelen esetben kevesebb evidenciával szolgálnak, mint a „tenyeres-talpas” vallásos vagy művészi tapasztalatok elemzései.) Ez a tapasztalat, a kintinek ez a bentivé válása, az egek megnyílása az a hely és az a pillanat, ahol az igazság megmutatkozik.⁷ Az *igazság megmutatkozását* nem az emberi cselekedetek, funkciótulajdonítások határozzák meg — az igazság megmutatkozása végelemzésben mindig egy olyan szándék, amelyik a kint otthonosságát vezeti be a bentiek otthontalanságába. A megmutató, a szent, az, ami, aki saját (elidegeníthetetlenül személyes) akaratából, szabadon lép közénk. Az epifánia, a szent megmutatkozása, ahol a kapu megnyílik; ahol az igazság teljessége mutatkozik meg, ahol a kijárat többé már nem csak kijárat.

Ez a kijárat emlékeztethet bennünket Jézusnak arra a metaforájára, amikor önmagát az Atyához vezető ajtóként állítja elénk. az Atya világához. A vallás, mint a hívő emberek közösségének életpraxisa, olyan kommunikációs formák, gondolkodás- és cselekvésminták összessége, amely folyamatosan tudatosítja ezt a jézusi adottságot. A teljes valóság tétjével szembenező művészek Dantétól Van Gogh-ig, Monteverditől Csontváryig nem rettentek vissza a szépség követelésétől. A szépségtől, ami *egyetlen evilági misztériumként*⁸ arra szólítja, hívja az őt szemlélőt, hogy engedjen szépsége erejének, és ne saját (pusztán emberi) horizontján fogalmazza meg („le”) őt, hanem engedje szóhoz megjelenésében, megjelenítésében a szépség nem csak evilágiként megmutató teremtő és kezdeményező sajátlagosságát. Ha nem bíznánk az eddigiekben, művészettörténeti igazolások tömkelegével lehetne az előbbi állítást alátámasztani, ahol költők, zenészek, szobrászok vallanak ars poetikájukban erről a követelőző hívásról. Mégis, a költők, zenészek szépségről szóló vallomások tudósításai csak azért lehetnének egyáltalán idevágóak (relevánsak), mert a művészek még mielőtt szólni kezdtek volna, már létrehozták műveiket, amelyek művészi ereje, sikerültsége másodlagosan, mintegy a művészi teljesítményre tekintettel igazolhatja, magyarázhatja, vagy csak inkább *árnyalhatja* a művész világhoz, valósághoz, nyitott éghez való viszonyáról szóló kijelentéseit. A művész műveiben műveivel közöl, hírt ad. Művei nemcsak meditációs, hanem kommunikációs objektumok is. Ennek az elsődleges (*primer*) kommunikációnak az eredményeiről beszél akkor is, amikor erre az elsődlegességre (a műre magára) következtető (*szekunder*) módon hajlik vissza (*reflektál*). Éppen ezért igazolható az is, hogy módszerintanilag miért helyénvaló a művész művein túl megszólaltatni, elemezni, figyelembe venni a művész gondolatait, önreflexióit is.⁹

Hopkins krisztoцентikus
költészete és gondolko-
dása (Ford. Görföl
Tibor. Sík Sándor Kiadó,
Budapest, 2007)
című kis kötete.

A művészet ontológiai értelmezése

¹⁰Ernesto Grassi: *A
szépség ókori elmélete.*
(Ford. Pongrácz Tibor.)
Tanulmány Kiadó, Pécs,
1997, 18–33; 74–95.

¹¹A gondolat eredetije:
T. S. Eliot: *Religion and
Literature.* In uő:
Selected Essays.
London, 1969, 388–401.

A vallási művek

A művészet léttani (*ontológiai*) értelmezése az emberiség több-
százezer éves, ugyanakkor egyre kevésbé magától értetődő alap-
tapasztalata,¹⁰ amit Descartes, Hume, Baumgarten vagy Kant élet-
műve és az utánuk következő 200–300 éve tartó egzaktásra törő
tudományos folyamat sem tudott elhomályosítani. A léttani értel-
mezéssel szembeni függetlenségre törő, *esztétikaként felfogott művé-
szetbölcselet* a felvilágosodás egyik olyan vitathatatlan tudományos
eredménye, amely segít bennünket abban (is), hogy fogalmi keret-
ben próbáljuk meg kibontani, kommunikálni a sokszor fogalmilag
megragadhatlan, ugyanakkor a teljes valósághoz tartozó figurá-
kat, formákat, alakzatokat, alakokat (is). Az esztétikai nézőpont
igyekszik a valóságot az érzéki horizont ege alá betonozni, és lát-
szólagos vakságot fogad minden részben érzéki és érzekfeletttel
szemben. Önkorlátozása, öncsonkítása abból az előzetes döntésé-
ből fakad, hogy minden tapasztalat fölött az értelem (*ratio*) és az
ész (*intellektus*) *ítélkezik* — a vallási tapasztalat felett is. A léttani
értelmezésben viszont a szent, vagy a szépség ugyanúgy *szerves
és ezért elidegeníthetetlen alkotóeleme* az emberi valóság- és életta-
pasztalatnak, mint a vágyakozás, a fájdalom vagy a halál. A létta-
ni értelmezéshez az akarat világa is hozzátartozik, az akarat jóra
való törekvésével, ami végső soron gyönyörködni szeretne. Nem
lehet büntetlenül sem a szépet, sem a jót, sem az örömet, sem a
bánatot, sem a gyönyört pusztán önmagában vizsgálni, mint a
villámlásos esőbe kirakott, a balkon fémkorlátjára függesztett am-
putált békacombot. A léttani (ontológiai) nézőponthoz szervesen
tartozik hozzá a létezők, gondolatok, akarások, életmódok *egymás-
hoz rendeltsége*, ugyanakkor *hierarchiája*. Aki közelebb van tudás-
ban, érzésben, szenvedésben, hitben, akarásban a lét teljességéhez,
az a lét hierarchiájában közelebb van az ősforráshoz, az őseredet-
hez, az *arché*hoz. Istenhez, aki a szeretet. Aki közelebb van, az fel-
jebb van. (A hierarchia ellentéte az anarchia.) Az ontológiai néző-
pontban *heteronómia* van, vagyis a törvényt más (a lét teljessége)
adja, ezzel szemben az *autonómia* azt jelenti, hogy a törvényt én
magam adom. A heteronómia a másiktól, az autonómia önmagá-
ból építi fel a lét házát. Az ókori és a középkori zseni Istennek ad
hálát, a modern művész (többnyire) önmagának. Ha művészet-
ként nézzük a szent különböző kifejeződéseit megragadásának
eseteit, akkor a műalkotások három irányban tesznek tanúságot,
közölnek, kommunikálnak saját „istenközelségükről”.¹¹

A *vallási művek* (jelesül a Biblia, de idetartoznak a szenttől ta-
nulni képes misztikusok művei is, vagy a sugárzó alakot [*Gestalt*]
megfestő ikonok) önmagukban olyan alkotások, amelyek a vallá-
sos tudat belső alakjának formát nyert kibomlásai. Igen vulgári-
san kifejezve, tőlük (is) tudjuk, hogy vallásunk alapjai, vagyis
világfelfogásunk és életünk alapmozdulatai (szentsége) milyen
külső formák „segítségével” mutatják fel, közlik, kommunikálják
annak az alakját, aki minden forma (*Form*) alkotója, aki maga a

¹²M. Lochbrunner: *Analogia Caritatis. Darstellung und Deutung der Theologie Hans Urs von Balthasars.* Freiburg – Basel – Wien, 1981, 173.

¹³Hans Urs von Balthasar: *A dicsőség felfénylése.* I. (Ford. Görfői Tibor.) Sík Sándor Kiadó, Budapest,

¹⁴Uo. 23.

A vallási propaganda-művészet

szép, a szent személyes ősforrása.¹² Ebben az értelemben, de csakis ebben az (esztétikaiként felfogott művészetbölcseletiként) értelemben *formájuk másodlagos*, hiszen ez a forma az *alaktól* (Jézustól) *áthatott*, az alak (Jézus) jelenlététől átitatott. Az alakétól, akiben „Egyszerre van jelen a belső szféra valósága és annak kifelé irányuló megnyilatkozása, a lélek és a hozzá rendelt test, a nyelv törvényszerűségeinek és érthetőségének keretében történő kifejezés. Ez a jelenségek őseredeti formája, s aki úgy véli, nem képes látni vagy értelmezni ezt, aki nem fogadja el, hanem (azzal az ürüggyel, hogy az alapjául szolgáló feltételeket kutatja) a kritika jegyében valamely általa eredetibbnak tartott formát részesít előnyben, az zsákutcába fut, vagy ami még rosszabb, a jó, illetve az igaz ellentéténel köt ki. Az eredendő valóság sem nem testet nélkülöző szellem, amely az önkifejezés szféráját kutatja, talál magának egyet, a megfelelő formára hozza (ahogy egy írógépet állítunk be, majd gépelni kezdünk rajta), majd továbbáll, sem nem lelket nélkülöző test, amely az anyagi erők kikutathatatlan játéka (ha azt mondanánk: törekvései, azzal túl messze mennének) nyomán így vagy úgy összeáll, majd aztán darabokra hull.”¹³

Ebben az ontológiai nézőpontban (tehát) a forma elidegeníthetetlenül kapcsolódik az alakhoz, mintegy az alak erejében, az alak felfényléséből születik, lesz érzékelhető formává. A vallási műben a szépség alakja azonos önmaga formájával. De „[h]a a szépség olyan formává válik, amelyet már nem a léttel, a szellemmel és a szabadsággal azonosként fogunk fel, akkor ismét az esztéticizmus kora köszönt be, és a realisták jogosan emelik fel szavukat a szépség ellen. Joggal nyilvánítják semmisnek azt, ami kiüresedett, de a létnek a forma létrehozásában megmutatkozó erejét semmivel sem képesek helyettesíteni. És ha a forma valódi, azaz élő és hatást kifejtő forma, akkor szellemtől áttelekített test, amelynek értelmét és egységtörvényét a szellem szabja meg és méri ki.”¹⁴ A keresztény vallási művészet kommunikációja Jézus Krisztus igehirdetése, aki a hatást kifejtő forma, a szellemtől áttelekített test, az Ige, minden formát megvilágító fény, a megtestesült szellem hierarchiája.

A(z esetünkben) vallási *propaganda-művészet* másodlagos, már-már kvázi-cselekvések tere; viszonyítgatások, elvárások teljesítése, megfelelésvágy, az anyag és eszközök megválasztásának méricskélése, takarékosága, vagy épp azok eltúlzása, a belső tapasztalat hiányosságai miatti formátlanság, kétes, elhibázott formák, csúsztató jelentéstartalmak létrehozatala. A (külső, látszó, érzékileg érzékelhető) forma ugyan utalásokkal van teli, de ezek az utalások csak az (belső) alak iránti külső, tehát esztétikai hasonlóságukból (inkább másoltságukból) nyerik el létjogosultságukat; mintegy hasonlítani akarnak. Másolnak, nem utánoznak. Ebben az értelemben *pszeudoikonoknak* is felfoghatók, ahol ugyan (még) az ábrázolat (kép) valamelyest hasonlít az ábrázoltra (személy), de a kifejezés utáni vágy (propaganda) alaktalansága, homálya erősebb

az ábrázolás alakzatai, formai összetevői, az alak felfénylésével szemben. Az alak ereje, fénye helyett a forma gyengesége és homálya. Azonban, míg az ikonban az alak felfénylése történik meg (Hiszen az ikonfestő festés közben is imádkozik, beszélget Istenével — értelmét, kezét Isten szolgálatába ajánlja. Testének, értelmének, lelkének kommunikatív teljességével hangolódik a szentre és így alakot hoz létre, alakít és maga is alakul, élete formálódik és nem pusztán külső formákat másol, konstruál.), addig a propaganda-művészet *másodlagos*, felelet-jellegű, különböző viszonyokban (megrendelők, szakmai tetszés – nem tetszés, kritikusokra pislogás, egy templomi közösség látszólagos vagy valós igénytelenségének műtárgyi kiszolgálása), már eleve értelmezett viszonyokban próbál formálódni, formát ölteni.

**A kényszerítő erejű
és érvényű tapasztalat
hiánya**

A formák halmaza önmagában csak stílus, ezért lehet képes egy zeneakadémista, aki zeneszerzést tanul, barokk vagy impresszionista korstílusban létrehozni akárhány zeneszerzés szemináriumi feladatát. Az alak felfénylése, a kibomló forma nem stíluskérdés, ezért mondhatják teljes joggal, hogy, például, Dosztojevszkij nem jó stilisztá. Valóban nem az. Az alak fénylik fel műveiben és a kibomló forma, akár (sikertelenül, vagy) formátlanul, mégis alakkal (fényvel) átitatott. Fénylik belülről — mintegy a szellem világossága formálja, ugyanúgy, ahogy Rembrandt festett Krisztusai is *belülről fénylenek* a Golgotán. „Annyi kérdőjel és figyelmeztető tábla elhelyezhető ezen analógia mentén, amennyi csak tetszik: ám csakis — mindig közvetlen veszélyként fenyegető — téves alkalmazására vonatkozhatnak, magára az alkalmazásra nem. Téves alkalmazásról azoknál beszélhetünk, akik az alakban létező isteni kinyilatkoztatást a metafizika és az (individuális vagy szociális, szociológiai) etika, ekképpen pedig egyben a világi esztétika törvényeinek rendelik alá, azaz nincsenek tekintettel az Isten által végbevittekben kellő világossággal megmutatkozó felsőbbrendűségre. Ez az esztétikán belül gyakrabban és könnyebben megtörténik, minthogy a világi esztétika kényszerítőbb erővel ragad meg, mint a mindig is kérdéses világi metafizika és etika: míg a legtöbben nem mernek végérvényes kijelentéseket tenni a világ alapjainak végső lényegéről és az emberi tettek végső igazságáról, azok, akiket lényük legmélyén megragadott a természetben, az emberi életben és a művészetben megnyilvánuló világi szépség, sosem állítják, hogy nincs igazi fogalmuk a szépségről.”¹⁵ Ezt a tapasztalatot a propagandista csak másolja, mert nincs kényszerítő erejű és érvényű tapasztalata a világot megsebző világfeletti szépségről. Ebben az értelemben nem sokban különbözik a sznobtól — annak negatív megfelelője. A sznob szentimentális, a propagandista naiv.

¹⁵Uo.

**Az esztétikai horizont
kifulladásá**

A propagandista tapasztalata a világból, a világ szépségeinek (pusztán esztétikai) horizontjáról érkezik. A „kinti” (elrettentő vagy megigéző) szépségtapasztalat vezet el az *esztétikai horizont kifulladásához*, ahol a világi szépség(tan) már nem talál mértéket

a szép tárgyhoz. „A szép olyan evidenciát von magával, amely közvetlenül be- és felfogható. Ezért van, hogy amikor a szép kategóriájával közelítjük meg Isten kinyilatkoztatását, mintegy magától értetődően a szép világi kategóriájával indulunk útra, s csak akkor méregetjük tanácstalanul, ha nem illik a kinyilatkoztatás mindenén túllépő alakjára, és lelkiismeretesnek lenni igyekezőn, nem megyünk tovább. Két eset lehetséges: annak a kinyilatkoztatás szférájára történő alkalmazását, amit szépségként vélünk (olykor egészen biztosan) ismerni, »reflektálatlan alkalmazásnak« tartjuk, ami legfeljebb csak naiv és vallási ihletettségű lelkesültségről tanúskodik, olyan félreértésnek, amelyet építő hatásai miatt talán meg kell tűrnünk. Vagy pedig (bár ez lényegében ugyanaz) Isten Igéje, az Ige súlya és semmivel össze nem hasonlítható fensége iránti tiszteletből eleve elzárkózunk az esztétikai kategóriák alkalmazásától, hiszen az csak téves útra vezet, és mindent letompít.”¹⁶

¹⁶Uo. 37.

**A propagandista
vallási művészet
„értéke”**

Ahogy Balthasar is jelzi, a propagandista vallási művészetet, a „reflektálatlan alkalmazást”, a „félreértést” el kell viselnünk, tudván tudva, hogy az legalább annyi újabb félreértést, jogos kritikát von maga után, mint amennyi örömet szerez nekünk, „naiv és vallási ihletettségű” befogadóknak. Innen válik világossá, hogy nem dobhatjuk ki válogatás nélkül az elmúlt hatvan év történelmi szorításának templomainkban felhalmozódott, vallásinak nevezett kétes és vitatott esztétikai értékű propaganda-alkotásait. Hiszen egy gipszjézus, egy világító műanyag Mária nemcsak külsőleg érzékelhető, evilági esztétikával megragadható formaegyüttes, hanem egy (igaz, csak pszeudo, sikerületlen, de mégis) fényleni igyekvő alakzat is. Alakzat, amelyik mégis, kívülről (egzisztenciális, szellemi, vallási, ima) nyert szellemi erejéből, kulturális és vallási összefüggések eredőjeként emberi örömök és fájdalmak művészi és vallási kifejeződésű igényeinek megformált nyoma, pszeudo-alakzata lehet. A dicsőség felfénylésének hitét az elmúlt hatvan évben mégiscsak azok őrizték, tartották fenn és adták tovább, akik ezen szegénység-szülte gipszjézusok előtt imádták minden szépség forrását. Amikor a jóval később Szent Ágoston néven ismert művelt rétor azon sopánkodott, hogy a keresztények milyen csúnya (kikötői) görögöt beszélnek, még nem tudta, hogy ezek között a kikötői munkások, falra pingált giccskeresztek előtt imádkozó prolik között lesz pásztor — a görögöt csúnyán beszélők pásztor.

A vallásos művészet

Végül (továbbra is Eliot belátásaira építve) a harmadik kommunikációs irány a *vallásos művészeté*. Ehhez kell a legkevesebb magyarázat. Magától értetődik, mint a sírás, vagy a nevetés. Szépségtől elszenvedett sebeinkre a vallásos alkotások ideig-óráig tartó gyógyírral szolgálnak: kegyelmet közvetítenek, de fel nem oldoznak. Másképp működik evilág szépészeinek logikája: mivel a „transzcendentalitásától megfosztott szép a világ területére korlátozódott, ahol már csak egyértelműségtől ölelt feszültségek és

¹⁷Uő: *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik.* Bd. III/1, Teil 2: *Neuzeit.* Einsiedeln, 1965², 928.

¹⁸A pontos idézet helye Jancsó Miklós *Oldás és kötés* (1963) című filmjének zárószövegében.

¹⁹Hans Urs von Balthasar: *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik.* Bd. III/1, Teil 2: *Neuzeit.* i. m. 928sk.

A szép ontológiai helyének a kérdése

ellentmondások megzabolázása a feladat”,¹⁷ az önmagát és a világot korlátozó művészet belső vizsgálódásokba, az *ellentmondások* (hegeli, kanti, heideggeri stb.) megzabolázásába kezd. A korlátozott valóság tételezése, az ég lebetonozása beszűkíti a teljes esztétikai valóság tágas ökonómiáját. Tévedés, ha napba nézve a napot okoljuk látásunk elvesztése miatt.¹⁸ Balthasar szerint ezzel a „*metafizikai eltévelyedéssel*” magyarázható az egész európai művészi gyakorlatra lassan kiterjedő „mérhetetlen ízléstelenség; az emberi lét kellően körülírt lakának folyamatos megvilágítását ígérő látszat elburjánzása — bár »odakint« már réges-régen mindent sötétség borít”.¹⁹ A kinti, az „odakinti” sötétség beborítása, az ég bebetonozása: a nyitott egék kijáratái által hozzánk kapcsolt valóság leintése, atyáskodó helyreigazítása, közömbösítése, majd megszüntetése (negligálása). Az az állapot, amikor nem engedjük szóhoz jutni azt, ami, aki a *kijárat*hoz, a *bejárat*hoz az Úr nevében érkezik. A vallásos művészet *nem általában*, nem „ideológiájában”, nem „programjában”, nem „hangoltságában”, hanem konkrét, kidolgozott, alakított, megformált, megszenvedett műalkotásaiban képes arra, hogy szóhoz engedje, játékba hozza azokat a működéseket, üzeneteket, mozdulatokat, hangokat, amelyek a kinti (egyúttal a legbenső) valóság kommunikációs struktúráira jellemzőek. A konkrét forma, amit létrehoz a fénylő alak szellemi sugárzásának érzéki kibontása: *misztika és esztétika*. Nem kell Istenről, üdvösségről direkt-zengedeznie, elég, ha a kinti (egyúttal legbenső) valóság benti valóságot is alakító szeretet- és fénystruktúráit, kommunikációs és dramaturgiai kezdeményező-készségét játékba hozza. A vallásos mű képes *egy húron pendülni* a kint megszólaltatottal, a kintről (egyúttal a legbelülről) hangzó hanggal. Hangja, formája a kinti hangé, formáé — szerétettől alakított forma. Odahallgatása a nyitott ég örökkévaló hangjainak beszédére figyelmez. Ebben a „hangkészletben”, *dramaturgiai és kommunikációs repertoárban* egy törött műanyaglavór is a passió alakítója, tárgya, résztvevője (sohasem eszköze) lehet.

Az egyházi teológiai hagyományban a szépségnek a lét igazsága és jósága mellett kitüntetett helye van. Bölceletileg csak a 18. század óta kérdés (ontológiai) helyének a kérdése. Addig és azóta sem a teológiai hagyomány nem mondhatott le a szépségről, mint a lét igazságának és jóságának észlelhető felfényléséről, még akkor sem, ha ez bölceletileg különböző nehézségeket okoz. Bölceletileg a Szentháromság, vagy a feltámadás is olyan kérdésköteg, amelynek hiteles kibontásához az egyház teológiai hagyományának ismerete nélkülözhetetlen. Az egyház Isten vándorló népe. Művészeink, akik vállalják a lét teljességének hívását, társaink a vándorlásban. Fra Angelico, Andrej Rubljov, Van Gogh, Bach, Kodály, Dante, Hopkins, Dosztojevszkij, Claudel, Eliot, Pilinszky és mások (vallásos) munkáinak öntörvényűség-foka (autonómia-foka) egyenlő a más-tól-kapott-törvény (heteronómítás) vállalásának és akarásának fokával. Paradox módon: engedelmességük intenzitásával.